

גבורה כו' דלא ישלוט עליה כו' למעבד ליה נפל לקטלא משיחא, בירחא שתיתאחא יהיב ביה דעתא כו' בירחא שביעאה ותמינאה יהיב ביה רוחא דקודשא כו' ובג"ד בטרם אצרך בבטן ידעתך כו' בירחא תשיעאה דנולד מהול כו' כך תליא פורקנה ועלך עתיד לאתבנאה בנינא כו' וראה בניצוצי זהר שם.

ב. אמר עולא ייתי ולא איחמניה. ע' זהר ואתחנן ע"ר סע"א זכאה חולקיה מאן דחמי ליה וזכאה חולקיה מאן דלא חמי ליה, ווי למאן דמודמן כו', שם שמות ז' רע"ב ר"ש זקף ידוי ובכה ואמר ווי מאן דידומן בההוא זמנא וזכאה חולקיה מאן דידומן וישתכח בההוא זמנא וכו'.

ג. וכן אמר רבה כו' אל אכזי לרבה מ"מ כו' זמר הא תורה והא גמילות חסדים כו'. הנה בראש השנה י"ח א שנינו רבה ואכזי מדבית עלי קאתי, רבה דעסק בתורה חי ארבעין שנין, אכזי דעסק בתורה ובגמ"ח חי שיתין שנין כו', הרי שאך באכזי אמרו שהצטיין גם בגמ"ח. אמנם כבר התלבטו בבירור הגירסא שם רבה או רבא, וביחוד אחרי שרבה בר נחמני מת בשנת תרל"א לשטרות, אכזי בשנת תרמ"ט ורבא בשנת תרס"ג [ראה אגרת רב שריא גאון] והנה אם נשלמו לרבה בשנת תרל"א ארבעים שנה הרי שנולד בשנת תקצ"א, ואכזי שנשלמו לו בשנת תרמ"ט ששים שנה נולד בשנת תקפ"ט, הרי שהיה אכזי קשיש מרבה דודו בשתי שנים בעוד שמסורה בידיו שאכזי נתינתם מהוריו ונתגדל בבית רבה דודו ראה גישין ל"ד רע"ב רש"י ד"ה הלכתא כנחמני, ועוד זאת איך יתכן שרבה הנולד בשנת תקצ"ט יכיר את חכמי דורו של ר' יוחנן ויעסוק בהלכה עם ר' זירא טרם שעלה לא"י ללמוד תורה לפני ר' יוחנן שנפטר בשנת תק"ץ, ברור איפוא שנכונה גירסת רבותיו של רש"י המובאת בראב"י תשובה סי' קס"ז, שמאכזי ורבא איירי בר"ה שם ובהגהותי לסדר הדורות הארכתי.

ד. דר"י בר אידי רמי כתיב הנה אנכי עמך ושמרתיך גו' וכתוב וירא יעקב מאד וייצר לו, שהיה מתירא שמא יגרם החטא כו', ע' זהר ויצא קנ"א רע"א בגין כך לא הימין בגרמיה כו', שם תרומה קמ"ג א, ולכאורה הרי אמרו בברכות ז' סע"א דכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אפי' על תנאי לא חזר בו, וכבר העיר על זה הרמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש בחלק השני וכתב שענין פחד יעקב אחר שהבטיחו הקב"ה לפי שזהו ענין רק בין הקב"ה ובין הנביא, כשיאמר הקב"ה לנביא להבטיח בני אדם בבשורה טובה מוכרח שיתקיים בשביל שבו מתקיימת אמונת הנבואה כו' ואחרי שהבטיח זה היתה ליעקב עצמו היה מקום לחשוש, וראה רמב"ם הל' יסוה"ת פ"י ה"ד ובס' הרמב"ם והזהר שם.

ה. ראויים היו ישראל לעשות להם נס כביאה שניה כביאה ראשונה אלא שגרם החטא. ע' השמטות לזהר בראשית ר"ס סע"א בגין דסאיבו מקדשא בנשים נכריות כו', שמות ז' ע"א בגין כך אתאבידו מנהון נסין ואתון דאתחזי למעבד להו, תשא קפ"ט ב הואיל וחלל יקרי כו', פקודי ר"מ רע"א על דא קוב"ה לא אוקים לה לכנס"י כו', וע' רש"י אחרי י"ח ב שבימי עזרא נתקן בעריות, ובס' נפש חיה סי' תרכ"ב כתבתי בענין תקנת עזרא לקרות בתורה בתפלת מנחה מדכתיב (עזרא ט) נגשו אלי השרים לומר לא נבדלו העם וגו' כי נשאו מבנותיהם וגו' ובמנחת הערב קמתי מתעניתי וגו', לכן התקינו פרשת עריות במנחה בתענית יוהכ"פ.

ו. מי שכל גבורה שלו, ביד רמה כ' כלומר אפי' גבור שבגבורים של בני אדם נתונה לו באותה שעה ידיו על חלציו כענין שנאמר [עמוס ב' טז] ואמיץ לבו בגבורים ערום ינוס ביום ההוא נאום ה', והמפרש זולתי זה הפירוש עתיד ליתן את הדין.

ז. ומאי ונחפכו כל פנים לירקון אר"י פמליא של מעלה ופמליא של מטה, ברש"י מלאכים וישראל, ובתורה כ' עפמ"ש במד"ר ולא קרב זה אל זה כל הלילה ביקשו מלח"ש לומר שירה אמר להן הקב"ה מעשי ידי טובעים בים ואתם אומרים שירה, כך לעתיד לבוא לא ינחם הקב"ה לומר שירה לפניו באמרו הללו מעשי ידי והללו כו'.

טז. ביני עניי סובלי חלאים, ברש"י והוא נמי כו' מדכתיב חליינו הוא נשא, וע' זהר ויקהל ר"ב א בגנתא דעדן אית היכלא חדא דאקרי היכלא דבני מרעין, כדון משיח עאל בההוא היכלא וקארי לכל מרעין וכל כאבין כל יסוריהון דישאל דייתון עליה וכלהו אתיין עליה ואלמלא דאיהו אקיל מעליהו דישאל ונטיל עליה לא הוה בר נש דיכיל למסבל יסוריהו דישאל כו' וע' בעשרה מאמרות להרמ"ע מפאנו חיקור דין ח"ב פ"ה.

יז. שרי חד ואסר חד, ע' תרגום יוב"ע ויחי מ"ט י"א אסרי לגפן עירה מה יאי מלכא משיחא דעתיד למיקם מדבית יהודה אסר חרצוי ונחית ומסדר סדרי קרבא כו'.

יח. אל שלום עליך רבי ומורי, ע' ברכות כ"ז ב תוד"ה והנותן שלום לרבו ובמהרש"א שם, ובתוס' ב"ק ע"ג ב ד"ה כדי כו', וע' מהרש"א שבת פ"ט א ד"ה מצאו להקב"ה יושב וקושר כו' כלום יש עבד שנותן שלום לרבו, וראה בס' חסידים סי' צ"ו ובמקור חסד שם.

יט. אל אבטחך לך ולאבוך לעלמא דאתי, ע' זהר שלח קנ"ז א כיון דדכר קב"ה שמיא דכתיב כן בנות צלפחד דוברות אתידע דהא אתכפר חוביה, וע' בס' הבהיר אות ל"ה דכתיב וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, כלומר הוא גופו הוי כך ומנלן דשמו גופו הוי דכתיב שם רשעים ירקב אטי שמו ירקב אלא גופו הכי נמי גופו וראה בהגהותי אור בהיר שם באריכות, ובלה"כ [נחמיה ט' ח] ו ש מ ת שמו אברהם [לא נקט וקראת רק שימה שינוי שם שעושה שינוי באדם], ובקהלת ו' גיד טוב ממנו הנפל גו' ובחושך ש מ ו י כ ס ה, שהיינו גופו, וע' זהר נח ס' ע"א.

כ. רש"י ד"ה אבטחך לך ולאבוך לעוה"ב כו' דאי לאו צדיקים גמורים אתם כו' לא הוה מדכיר שמיא דאבך, יעוין בס' שפת אמת מהגרא"ל מגור לקוטים פ' שלח שהקשה הן מצינו שהקב"ה הזכיר שמות של רשעים כמו העלו מסביב גו' קרח דתן ואבירם והלוא לא נכפר להם אז כו' ותי' כי כלל זה הוא דוקא אחרי מיתת האדם אם הקב"ה מזכירו בשם סימן שנתקן אבל בעודנו בחיים בעולם הבחירה דהיינו בעוה"ז אין ראיה ממה שהוזכר שמו כו'.

כא. אל הכי אמר לך היום אם בקולי תשמעו, ואע"ג דלא אתי אליהו מאתמול משום אם בקולי תשמעו יחיש הגאולה לזוכים ואז יבוא המשיח מיד ולא יעוכב גם עד התגלות אליהו ע' כרתי ופליתי יו"ד סי' ק"י סוף בית הספק, ולכן מקדימים במסיבת ברית מילה הרחמן הוא ישלח לנו משיחו הולך תמים וכו' ואח"כ הרחמן הוא ישלח לנו כהן צרק אשר לוקח לעילום כו'.

כב. אל לכשיפול השער הזה כו', ע' בס"ס מנורת המאור לר"י אלנקאוו ח"ד ע' תקפ"ו שהביא שלשה דברים, אמר ר' קיסמא את ארונכם חפרו עמוק וקברו את ארוני שלא ארון בא"י שאין סוס המדי קשור אלא אוכל בו תבן, ופתח בו בטבריא, מקום יש בדמשק ושמו וורוך ונבנה ונופל, נבנה ונופל, ואין מספיקין לבנות שלישי עד שתבוא תשועת ישראל.

כג. רש"י ד"ה השער הזה של עיר רומי, שבעיר רומי היה אותו שער, ע' מהרש"א, אולם ברש"י שבע"י הגירסא: שברומי היה באותה שעה.

צ"ח ע"ב

א. איר אין בן דוד בא עד שתתפשט המלכות על ישראל תשעה חרשים, ע' תקוני זהר חדש (צ"ח רע"א) בירחא קדמאה איהו משיח אירן [בניצוצי זהר שם: ע' רע"מ פנחס רנ"ו סע"ב מסטרא דכתר דאיהו אירן כו', תקנ"ז ת"ע (קכ"ז א) כו', וראה שערי זהר לבמדבר רבה פ"ד קונטרס עשר ספירות אות י'] בירחא תנינא עביד ליה יש מאין בספירה תנינא דאיתמר בה והחכמה מאין תמצא (ע' רע"מ משפטים קכ"א א) בירחא תליתאה מוסיף ביה בינה והאי איהו ונחה עליו רוח ה' רוח חכמה ובינה (ע' חגיגה י"ד א) כו', בירחא רביעאה גמיל עמיה חסד כו' בירחא חמישאה יהיב ביה תוקפא

שנאמר (תהלים ע"ב) יהי שמו לעולם וגו', ובהגהות הערתי שכווננו לסיפא דקרא לפני שמש ינון שמו, ויעוין בפדר"א פלי"ב למה נקרא שמו ינון שהוא עתיד לינון ישני עפר וע' הגהות הגרד"ל שם אות יב, ויעוין במהרש"א שכ' על שם השם בן ד' אותיות כ' ב' גו"י"ן במקום ב' הה"ן בא"ת ב"ש כו', והנה ידוע כי בא"ת ב"ש הצירוף הוא ה"ץ [ועמש"כ בס' ישמח משה פ' ואתחנן], וצ"ל באטב"ת, וע' מהרש"א נדרים ל"ט ב ד"ה שמו של משיח, אמנם צ"ע עפ"ד מרן המהרש"א עצמו בסוכה נ"ב ב ד"ה שנאמר מפונק מנוער כו' ק"ק דהא נון אחרונה דינון היא פשוטה ולא יבא במקומה ה"א אלא שי"ן היא זוגה כו' עיי"ש.

יד. רש"י ד"ה ינון, כמו ינאי כל אחד היה דורש אחר שמו, וע' רש"י נדה ל"ו סע"ב ד"ה אנא איסא כו' אסיאתא דנחשא כו', ושם מ"ה ב ד"ה וזאת לפנינו בישראל כו' רב חנינא דשמיה לשון נקיבה כו' רב מובלע בתיבת בישראל, ועמש"כ בס' שמות וכנויים בתלמוד מאמר ב אשגרת שם, ושם בהערה מבית שמואל אהע"ז סי' קכ"ט שמות אנשים ערך שכנא שהביא כי הגאון הר"ר שכנא ז"ל נתן סימן על עצמו, ובהגהות שי למורא שם הביא שנמצא בקראקא ש"ס שהגיה הג"מ שכנא ז"ל בפ' חלק-בשמות של משיח נ"ב, אני אומר שכנא שמו שנאמר לשכנו תדרשו וזהו הסימן שנתן הגר"ר שכנא ז"ל, וראה שו"ת הרמ"א סי' כ"ה בתשובה מבנו של הר"ר שכנא שכ' נטרפה השעה ונשבה ארון הקודש ונתבקש בישיבה של מעלה מאור הגולה רוח אפנו משיח ה' רב הרבנים גאון הגאונים נשיא ישראל ה"ה אדוני מורי אבי הנקרא בשם קדשו מ"ה שלום המכונה שכנא כו', וע' באור החיים עה"ת מרבינו חיים בן עטר בפ' ראה פס' כי יהיה בך אביון כו' משיח ה' שמו חיים.

מו. וי"א מנחם בן חזקיה שמו, ע' ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד ריב"ל אמר צמח שמו, ר"י בר"י דר"א אמר מנחם שמו, אמר חנינא בריה דר"א ולא פליגי חושבנא דדין כחושבנא דדין, וראה בפ"י ר"א אבן עזרא לזכריה ג' ה, וע' בזהר שלח קע"ג ב מנחם בר עמיאל ובהגהות הגרד"ל לפדר"א פי"ט אות מ"ו, וע' איכה רבתי פ"א פס' כי רחוק ממני מנחם כו' נהירא שמו, ובמדרש משלי פ"ט אר"ה שבע שמות נקרא משיח, ובלקוטים בשם הגר"א הובא, "משיח" נוסריקון מנחם שילה ינון חזקיה, וע"ע בבית המדרש ח"ב ע' נ"ה, לקט מדרשים הו' רש"א וורטהיימר סי' ע"ב, שם י"ג ב, בתי מדרשות ח"ב, תוספתא עתיקתא ע' כ"ד סי' טו, ויעוין בס' ערוגת הבושם לר"א ב"ר עזריאל על הפזיזים (מכתי"י) ח"ב (ירושלם תש"ז) ע' צ"ז שהביא משיח נקרא ענני שנאמר (דח"א ג' כד) וענני שבעה ואמר ינון בחלק ובתנחומא זה משיח כתיב הכא וענני שבעה וכתיב התם וארו עם ענני שמיא כו', וע' מהרש"א הכא ובס"ס השמש בגבורתו (גזירק ת"ש) ע"ד א — ע"ז א.

מו. ורבנן אמרו חזקיה דבי רבי שמו כו', ברש"י: מצורע של בית רבי וע' ערוך ערך חזקיה, ובס' ישועות משיחו לר"י אברבנאל ח"ב מעיין ב' פ"ג, ויעוין בירושלמי חגיגה פ"ב ה"א תלמיד ותיק היה לו לרבי חזקיה פרק אחד במעשה מרכבה ולא הסכימה דעתו של רבי ולקה בשחין, יתכן שאותו תלמיד ותיק שנלקה הוא הנקרא "חזקיה דבי רבי" ואמר עליו אכן חליינו הוא נשא וגו'.

יו. אמר רב נחמן אי מן חייא הוא כגון אנא כו', ע' סוף סוטה משמת רבי בטלה ענוה ויראת חטא, אמר ליה רב יוסף לתנא לא תיתני ענוה דאיכא אנא, אמר ליה רב נחמן לתנא לא תיתני יראת חטא דאיכא אנא, והנה אין אנחנו מוצאים לרבותינו ז"ל בטווי יהירות והתפארות, אמנם בס' שמות וכנויים בתלמוד הבבלי דברי הערוך ערך אנא [בעה"ש ח"א ע' קל"ה] כי "אנא" = "הוא" כמתורגם במשלי י"א פ"ו וברכה לראש משביר וברכתא תהוי לאנא דמיוזב, וכן שם כ"ח ט"ו, שברבים אומרים, "אינהו" וביחיד הוא = אנא, כן הכא הצביעו כל אחד על חבירו רב יוסף אמר אל תיתני ענוה דאיכא הוא [מהוי כלפי רב נחמן] ורב נחמן אמר אל תיתני יראת חטא דאיכא הוא [רב יוסף], וכן בברכות מ"ז סע"ב אר"א שני

ח. היינו דאמרי אינשי רהיט ונפיל תורא כו', ע' ברש"י, וביד רמה כ' לא מסתבר מכמה אנפי חדא דגמרא לא קאמר אלא שדי ליה לסוסייה באורייה ולא מידכר תו כי קאי תורא אי מהדר ליה התם ואי לא, ותו אדקאמר שדי ליה לימא מוקי ליה, ותו אמאי איצטריך למימר רהיט ונפיל לימא כדנפל ותו לא, לכן פי' שדי ליה לסוסייה באורייה אע"פ שהשור עייף ונפל דרך מרוצתו הוא נוגף את הסוס ומשליכו באבוסו, אף מדת גזרותיו של הקב"ה אע"פ שנראית כאלו חסה לאבד את אוה"ע סוף שמאבדן מפני בנו.

ט. ואלא מאן אכיל לחו חילק ובילק הפלגת דברים כאדם גאונים קדמונים (ברלין תר"ח) חילק ובילק הפלגת דברים כאדם שאומר לו נכסך בניך אוכלין אותן והוא משטה בהם ואומר להם אלא מי יאכלם פלוני ופלוני שלא שמעו ושלל ראה מעולם יאכלו אותן ויש לומר אנשים ריקים הם שבני אדם משטין בשמותיהם אבל דבר ברור לא שמענו בהם — והנה רש"י מביא מחולין י"ט א דאמר רב נחמן אנא לא חילק ידענא ולא בילק ידענא אנא מתניתא ידענא, ושם הכוונה אי לא סבור כרבנן שאומרים במחלק טבעת לשנים, ולא כו' יוסי שאומר במחלק סימנים, אין דעתי כמותם את מתניתא ידענא, ובאשגרה השתמשו בסגנון זה גם הכא, ראה בספרי שמות וכנויים בתלמוד.

י. לאפוקי מדר' הלל דאמר אין משיח לישראל שכבר אכלוה בימי חזקיה, בספרי קוי איר כתבתי שבכל דברי הנביאים לימים יבואו ימצאו שתי שאיפות, אחת התקוה שיתגלה כבוד מלכות אלהי ישראל על עמו, השנייה הכרת כל יושבי תבל כח מלכותו, וע' שמו"ר פכ"ט כשאמר ירמ' מי לא ייראך מלך הגוים כי לך יאתה אמרו לו חביריו הנביאים מה ראית לומר מלך הגוים, כל הנביאים קורים אותו מלך ישראל ואתה מלך הגוים כו', וי"ש הכא דרב גידל אמר בשם רב עתידין ישראל דאכלי שני משיח, ותמה רב יוסף פשיטא ואלא מאן אכיל להו, והשיבו שהדגישו לאפוקי מדר' הלל שאומר אין משיח לישראל ביחוד כי אם כללי לכל עמי העולם כי כולם יטו שכם אחד לעבוד את ה', וזכות הקדימה שישראל קבלו מראש אלהותו ויראתו כבר אכלו זכות זו בימי חזקיה, ובכן כאשר תמלא הארץ דעה את ה' אין יתרון לישראל, לאפוקי מכך הדגיש רב עתידין ישראל דאכלו שני משיח, והוכיחו כדעת רב מאשר מצינו כי גם הנביאים שהיו אחרי חזקיה נבאו על הגואל המקווה בתור משיח לישראל, ואם כי כל העמים יקראו בשם ה' תגדל מהם מעלת ישראל וסגולתם בהיותם ממלכת כהנים וגוי קדוש.

יא. אמר רב לא איברי עלמא אלא לדוד, ושמואל אמר למשה, ע' ברכות ס"א ב לא איברי עלמא אלא לרשיעי גמירי או לצדיקי גמירי, ויעוין בראש השנה כ"א ב רב ושמואל ח"א חמשים שערי בינה נבראו בעולם וכולם ניתנו למשה כו' ביקש קהלת להיות כמשה יצאה בת קול כו', וח"א בנביאים לא קם במלכים קם וכו', ובסוטה י"א ב ויעש להם בתים רב ושמואל ח"א בתי כהונה ולויה וח"א בתי מלכות כו', וכתבתי בס' שם עולם אות נ"ג לסיים שמענתא דרב שהוא האומר לא איברי עלמא אלא לדוד הוא האומר ששכר המילדות הוא בתי מלכות, ובמלכים קם, ושמואל שאמר לא איברי עלמא אלא למשה הוא דאמר ששכר המילדות בתי כהונה ולויה ולא קם כמשה ועמש"כ לק' צ"ט א.

יב. דבי רב שילה אמרי שילה שמו, באיכה רבתי פ"א ספ"ס על אלה אני בוכיה כו' דבי ר' שילה אמרי שילה שמו של משיח שנאמר עד כי יבא שלה, שלה כתיב, ולכאורה משמע שיש בפס' זה קרי וכתוב, שהכתיב הוא בלא וא"ו, והנה אין במסורה כאן חסר וא"ו, אך הכוונה שהדגישו, "שילה כתיב" ולא כתיב עד כי יבא לילה, מוכח כי שילה אינו שם מקום אך שם האדם שמחכים לבואו, ראה בספרי המקרא והמסורה מאמר יב עד"א בשבת נ"ה סע"ב מעבירם כתיב בעוד שכמו כן אין לפנינו במסורה קרי וכתוב, וראה איכה רבתי פ"ב פס' בלע ה' גר מלאתי משפט מלתי כתיב ובהגהותי שם.

יג. דבי ר' ינאי אמרי ינון שמו כו', ע' בראשית רבה פ"א ד מהדברים שקדמו לבריאת העולם שמו של משיח, מנין,

והבאתי באות ז שם דיִשנן שתי דרכים לגאולה. א בדור שיהיו ישראל זכאים, ב' אפי' אם לא יהיו זכאים אך ברשעת הגוים תתמלא סאתם וממילא יושעו יהודה וירושלם, והנה האי צדוקי לגלג באמרו אימתי אתי משיח אחרי שלפי דבריכם אין הדבר תלוי אלא בתשובה שיהיו כל ישראל זכאים וזהו לדעתו רחוק מציאות, על זה ענה ר"א לזי חפ"א לכו חשוכא כו' כאשר גויי הארצות ירדו לשפל המדרגה אז אפילו אם לא יהיו ישראל כדאים עכ"ז כבודו עליהם יראה.

ב. תניא ר"א ימות המשיח ארבעים שנה כו'. יעוין זהר תולדות קל"ט א"ב במהנ"ע תנן ארבעים שנה קודם קיבוץ גלויות לתחיית המתים כו' כל הענין, ובחדר"ן כ' אין כוונת ר"א למעט בכבודן של ישראל אלא להרבותו לפי שידוע הוא שימות המשיח הם מדרגה לתחיית המתים וסובר שאחר ארבעים שנה לימות המשיח יהיה זמן תחיית המתים. ואיכא מ"ד שבעים ואיכא מ"ד ארבע מאות שנה, וע' בפירוש רבינו דוד בונפיד (ל"א רע"ב).

ג. ראב"ע אומר שבעים שנה כו'. ע' ברכות כ"ח א דאמר ר"א בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי עד כו', שבו ביום לא היתה הלכה בביהמ"ד שלא פרשוהו והיינו כמו בימות המשיח שיתורו כל הספיקות ועכ"ז לא זכיתי עד כו', וע' תקו"ז תל"ו (ע"ז ב) ב' אלפים ימות המשיח כו' עליהו אתמר על כן באורים כבוד ה' על כן ודאי דאיתמר ביה ויהי כ"ן ואינון שבעין כו' ניצוצי זהר אות יו"ת.

ד. רבי אומר שלשה דורות כו'. בתנחומא ס"פ תצא מנין לדור של משיח שהוא שלשה דורות שנאמר יראוך עם שמש ונ' שמות רבה פל"א יו"ד אם תחטאו ביהמ"ק מתמשכן כ' עד בא השמש עד שיבא משיח שנאמר וזרחו לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא ולפני ירח דור דורים, דור חד דורים שנים הרי תלת, וע' בפיהמ"ש להרמב"ם בפירקן בבירור עיקר אמונת ביאת המשיח שכתב, והמשיח ימות וימלך בנו תחתיו וכן בנו" שלא נקט והמשיח ימות וימלך בנו תחתיו כלומר השולשולתא תחזור למלכות כי אם דייק ונקט, בנו וכן בנו" היינו שלשה דורות משום שאח"כ תתחיל תקופה חדשה הנקראת עולם הבא עולם התחיה (אגב אעיר למש"כ הרמב"ם בפיהמ"ש הכא יסוד השלישי שאין למעלה ישיבה כו' עפוי מלשון ועפו בכתף כו', יעוין בזכריה ה' א מגילה עפה וברש"י שם, ומש"כ ביסוד ה"ח שאין מלך ישראל אלא מזרע שלמה בלבד עמש"כ בניצוצי זהר שלח קע"ג ב אות א).

ה. ר' הלל אומר אין להם משיח לישראל כו'. ברש"י: אלא הקב"ה ימלך בעצמו ויגאלם לבדו, ובד רמא כ' קשיא לן עלה א"כ מאי שכבר אכלוה בימי חזקיה דמשמע שנהנו מטובתו ואם הקב"ה מולך עליהם בעצמו וגואל אותם כ"ש דעדיף להו טפי, ובחדר"ן כ' לא היה בדעת הלל שיהיו ישראל באכלן בגולה ויהיו אובדין בגוים ח"ו לאותו צדיק, שהרי התורה הבטיחה והעידה שנאמר ושב וקבצך מן העמים וישבו בארץ וירשוה כל הפרשה כולה מפורשת בפ' נצבים ובפ' האזינו, אלא ר' הלל מקצר בימות המשיח לומר שלא יהיו צריכין המלך המשיח לכבוש האומות אלא מיד בצאתם מן הגלות כבוד ה' יראה עליהם ויחיו המתים ויהנו מזיו השכינה, והיינו דאמרין דלא איברא עלמא אלא לדוד שהטובה של עוה"ז היתה בימי דוד, ושמואל אמר בימי משה כלומר שימי משה היו טובים מהם, וכמו כן מי שאמר שכבר אכלוה בימי חזקיה ר"ל שעיקר הטובה הגופנית היתה בימי חזקיה, וכבר נדחו דברי ר' הלל מן הכתוב גילי מאד בת ציון כו' הנה מלך יבא לך וגו' וזה היה בזמן בית שני וזכריה היה מבטיח לישראל על מלך המשיח שיגלה במהרה בימינו, וראה אשר כתבתי לעיל צ"ח ע"ב אות יו"ד.

ו. אומר רב יוסף שרא ליה מריה כו'. כה"ג בברכות כ"ח א אמר רב יוסף שרא ליה מריה לגניבא כו' ובעידובין כ"ט א אמר רב יוסף שרא ליה מאריה לרב מנשיה כו', וע' סוכה ל"ב ב.

ז. תניא אידך ר' אליעזר אומר ימות המשיח (ארבעים שנה כתיב הכא ויענך גו' וכתוב התם שמהני כימות עניתני

ת"ח המחדרין זא"ז בהלכה מצטרפין, מחוי רב חסדא כגון אנא מחוי רב ששת כגון אנא, ר"ל כל אחד הראה על חבירו, וזהו שנקטו "מחוי", וכן כשבא רב נחמן לדבר על התמחותו במשפט בכדי שלא לפגוע במדת ענוה נקטלישנא דמשתמע לתרי אנפין באמרו (לע' ה' ע"א) כגון אנא דן דיני ממונות ביחיד, מובן שאין הבנה זו במלת אנא שוללת בכל מקום הפשט הרגיל כמו ביומא ל' ע"ב ארנב"י ואנא אפי' לשותות נמי כו' שהיא כמשמעה רק לפעמים בכדי שלא לפגוע במדת ענוה נקטו מלה דמשתמע לתרי אנפין.

יח. אומר רב אי מן חיי הוא כגון רבינו הקדוש כו'. ברש"י והאי כגון לאו דוקא, ור"ל דסתם כגון הוא לאו דוקא ע' ירושלמי יבמות פ"ט ה"ד ומובא ברין כתובות ס"פ המדיר כגון קאמר שמואל כלומר לאו דוקא כו', וע' בהגמ"י ה"ל שלוחין ושותפין ספ"ד, ויעוין בתוס' חולקין קל"א ב ד"ה כגון הזרוע ובירושלמי דמכילתין פ"א ה"ד א"ר זעירא לעולם אינו חייב כו' כגון נבילה וכגון שרץ ובפ"מ שם, וע' שדי חמד כללים מערכת כ"ף כלל ז כגון.

יט. אריי אומר רב עתיד הקב"ה להעמיד להם דוד אחר כו'. ברש"י דוד החדש מלך דוד המלך שני לו, וע' מש"ס בבאר שבע, ובערוך ערך קיסר דוד בן ישי מלך דוד אחר שני לו, וראה זהר לך פ"ב ב דוד מלכא חי לעולמין ואפי' ביומי מלכא משיחא איהו מלכא דהא תנן מלכא משיחא אי מן חייא הוא דוד שמיה ואי מן מתייא הוא דוד שמיה כו', שם קדושים פ"ד א הכי תנינן דוד אחרא אית ליה לקב"ה כו', ושם פ"ד א דוד עלאה, וע' שוחר טוב ס"פ נ"ז ואבות דר"ג פמ"ה (ע"פ כת"י נוסח ב), ובפיוט ר"א הקליר להושענא רבא אומץ ישעך גר' איש צמח שמו הוא דוד בעצמו, וע' זהר פקודי רל"ב ב, וזהר חדש בלק נ"ג א קרינן ליה מלך המשיח דוד ודאי הוא, ובהגהותי אור בהיר ל"ס הבהיר אות קפ"ד הע' ו, וניצוצי זהר משפטים ק"כ ע"א אות ב.

כ. משל לתרגול ועמלף שהיו מצפין לאור כו'. בתו"ח כ' שהביא משל זה משום דקשיא ליה אמאי קאמר רבא למה זה לכם יום ה' הוא חשך ולא אור, הא פשיטא דכולי אור הוא כדמייתי בסמוך מדכתיב ועליך יזרח ה' וגו' ולכך מיייתי משל לתרגול ועמלף דודאי יום ה' כולו אור הוא אלא לפי שאין העכרים יכולין להסתכל באור כבודו ית' מחולשת ראות עיני שכלם דומיא דעמלף הוא עוף הפורח בנשף מפני שאינו יכול להסתכל באור השמש ובחשכת הלילה הוא מצפה לאור כי גם החשיכה קשה לו ואמר לו התרגול אתה למה לך אורה כיון שאין אתה יכול לקבלו, וראה בתחילת ס' הבהיר מאמר א אמר ר' נחוניא בן הקנה כתוב חד אומר ועתה לא ראו אור בהיר הוא בשחקים, וכתוב אחד אומר ישת חושך סתרו ואומר ענן וערפל סביבי, קשיא, בא הכתוב השלישי והכריע ביניהם גם חשך לא יחשיך ממך וגו', ובהגהותי אור בהיר שם מס' כתם פז לר"ש לביא (ליוורנו תקנ"ה) שכתב דע כי יסוד מוסד הוא ביד בעלי הקבלה הפנימית כי ענין החושך והאור הרמוזות בתורה האמיתית אינה כמו שאנו מרגישים בהם בחוש ראותינו, אבל הדבר בהיפך, כי האור המוחש אצלנו בעולם ההגבלה הוא חשך והחושך המוחש אצלנו הוא אור, וביאור זה כי כבר ידעת כי האור העצום שנגלה ביום הראשון מי משפלים יוכל לסבלו כו' והנה זה האור העצום השאיר אחריו ברכה חוט ממנו להאיר על הארץ, וזה הנשאר נקרא חושך בערכו, ובבחינת הנבראים הסובלים אותו נקרא אור, האור הראשון נקרא חשך בעיני הנבראים כי לא יסבלוהו, אמנם הנמשך ממנו שהוא חושך בערכו נקרא אור כי מתוכו ירגישו האור והוא דמיון המסך המושם לפני אור השמש כדי להביט בעין השמש כי המביט בעין השמש [בלי מיסוך] ישוב בעיניו חושך כו' עיי"ש באריכות.

צ"ט ע"א

א. והיינו דא"ל ההוא מינא לר"א אימתי אתי משיח, א"ל לזי חפ"א לכו חשוכא כו' א"ל קרא כתיב כי הנה החושך יכסה ארץ וערפל לאומים ועליך יזרח ה' וכבודו עליך יראה. ראה לעיל צ"ז א אין בן דוד בא אלא בדור שכולו זכאי או כולו חייב